

Szirmai Éva

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0002-6632-5815

Rémhírek és konteók pandémia idején – Ugyanattól félünk-e az egész világon?

Absztrakt

Egy korábbi kutatás (Szirmai 2020) során a kormányzati kommunikáció és a rémhírképződés összefüggéseit vizsgáltam, elsősorban az ellenségkép kialakítása/kialakulása szempontjából. Azt tapasztaltam, hogy a lokális politikai szándék és kulturális tapasztalat jelentős mértékben befolyásolja a globálisnak tetsző jelenségek helyi változatait, ugyanakkor a világ szinte minden pontján feltűnnek olyan összeesküvés-elméletek, amelyek az egész emberiséget veszélyeztető, idegen hatalmak tevékenységéről szólnak. Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy megvizsgáljam, a COVID-19 járvány második hullámának idején milyen viszonyulásmódok válnak jellemzővé egyrészt a pandémiával, annak kiváltó okaival és okozóival, másrészt a politikai intézmények által hozott intézkedésekkel (elsősorban a vakcinációval) szemben. Keresem a jellemző összeesküvés-elméletek lehetséges motivációit és kulturális beágyazottságát.

Kulcsszavak: rémhírképződés, összeesküvés elméletek, politikai bizalom, ellenségkép, kulturális meghatározottság

Abstract

Rumours and conspiracy theories during a pandemic – Are we afraid of the same thing all over the world?

In a previous study (Szirmai 2020), I investigated the relationship between government communication and rumour mongering, mainly regarding the creation/formation of the enemy image. I have found that local political intentions and cultural experience have a significant influence on local versions of what is perceived as global phenomena, while conspiracy theories about the activities of foreign powers that threaten all of humanity are appearing almost everywhere in the world. In this paper, I will attempt to examine the attitudes that characterise the second wave of the COVID-19 pandemic, both in relation to the pandemic, its causes and agents, and to the measures taken by political institutions (especially vaccination). I look for possible motivations and cultural embeddedness of typical conspiracy theories.

Keywords: rumour forming, conspiracy theories, political trust, enemy image, cultural determination

Kutatási terv és „újratervezés”

2020 augusztusában, a COVID-19 első és második hulláma közötti, viszonylag békés időszakban a kormányzati járványkommunikáció sajátosságait és fogadtatását vizsgáltam (Szirmai 2020). Bizonyítottam, hogy a hagyományos médiumokon keresztül zajló tájékoztatást fokozatosan felváltják a több-kevesebb sikerrel és profizmussal kezelt online platformok, a közszolgálati média információs monopóliuma iránt megnyilvánuló bizalmatlanság miatt mind a hivatalos szervek (Operatív törzs, tisztifőorvos, rendőrség), mind az egyre nagyobb jelentőségre szert tevő miniszterelnöki megszólalások kapcsán új formákban és műfajokban folyik a társa-

dalmi diskurzus. A közösségi platformok (elsősorban a Facebook) felhasználóinak megszólalásai a miniszterelnök közösségi oldalán megjelenő interjúk és „helyzetjelentések” kapcsán bizonyítják, hogy az intézményesült tájékoztatáspolitikai iránti bizalom, ill. bizalmatlanság szoros összefüggésben van a járványhelyzet aktuális alakulásával, és még inkább a hivatalos intézkedések fogadtatásával. A kvalitatív és kvantitatív diskurzuselemzések folyamán kirajzolódtak azok a kulcsfogalmak, amelyekkel a magyar társadalom (ill. annak a közösségi oldalakon aktív szegmense) számára a pandémia és az azzal kapcsolatos intézkedések és kommunikáció leírhatóvá és értelmezhetővé vált. A miniszterelnök által következetesen használt militáns – később: győzelmi – retorika, az ellenség- és bűnbakképzés elemei „értő fülekre” találtak ebben a környezetben. A magyar felhasználók a bejegyzésekhez fűzött kommentekben egy, az európai és a globális konteóktól különböző tematikai szálát jelölték ki a maguk számára – nem kis mértékben a tömegtájékoztatás és a miniszterelnöki megszólalások hatására. Míg globális szinten – úgy tűnt – a már régóta ismert és terjedő rémhírek és konspirációs teóriák váltak a közösségi diskurzusok elemeivé (háttérhatalmak, gazdasági érdekek, gyógyszerlobbi, Bill Gates világuralmi tervei, az 5G hálózatok stb.), hazánkban az „igazi bűnösöket” az ellenzékben, a migránsokban és Soros Györgyben vélték felfedezni. Egy jellemző – nem a miniszterelnök feltétlen hívének látszó – hozzászóló egy mondattal helyezi történelmi és globális távlatokba a kérdéskört: „Hitlernek a zsidók, Trumpnak a mexikóiak, Vikornak Soros, ellenzék, migránsok, Brüsszel”.

A kormány járványügyi intézkedései közül különösen nagy vitát váltott ki a Büntető Törvénykönyv rémhírterjesztésről szóló paragrafusa mind a szakmai fórumokon (Ambrus 2020; Benceze, Ficsor 2020), mind a civil jogvédők¹ körében. Előbbiek a nyilvánosság színtereinek, elsősorban a hálózati kommunikáció sajátosságainak megváltozása miatt a törvénymódosítás értelmezhetőségét és végrehajtásának nehézségeit teszik szóvá, utóbbiak pedig a szólás- és véleménynyilvánítás erőteljes korlátozására irányuló törekvést látnak a szövegben. Bár az ezt követő hivatalos sajtótájékoztatón az Operatív törzs tagjai arról is beszámoltak, hogy hányszor szabtak ki pénzbüntetést rémhírterjesztésért, néhány kirívó szabálysértést (pl. maszk nélküli tüntetés a Hősök terén) kivéve a tiltakozások megmaradtak a közösségi oldalak keretein belül.

Eközben a WHO már februárban², az Európai Bizottság pedig júniusban³ közleményben figyelmeztetett az ún. „infodémia” veszélyeire. A fogalmat a hivatkozott WHO helyzetjelentésben a következőképpen definiálják: „az infodémia egy problémával kapcsolatos túlzott információáradat, amely megnehezíti a megoldás azonosítását. Magában foglalja az egészségügyi sürgősségi helyzet során terjedő félretájékoztatást, dezinformációt és pletykákat. Az infodémia hátráltathatja a hatékony népegészségügyi válaszigazgatásokat, továbbá zavart és bizonytalanságot kelthet az emberek körében”. Z. Karvalics László (2020) felidéri az infodémia-fogalom első értelmezését, amely David J. Rothkopf nevéhez fűződik, aki már 2003-ban – az éppen aktuális SARS-fertőzés kapcsán – felhívja a figyelmet „a félelemmel, spekulációval és pletykával kevert ténydarabkák a korszerű információtechnológiának köszönhető szélesebb és további torzulásokat eredményező világméretű terjedésének”⁴ veszélyeire.

Globális ajánlásainak megfelelően a WHO biztosítja ezek regionális és helyi szintű adaptálását, másrészt viszont kiemelt feladatának tartja, hogy a közösségi médiacsatornákon (többek között a Weibo, Twitter, Facebook, Instagram, LinkedIn, Pinterest platformjain) terjedő mítoszokat és rémhíreket (*myths and rumours*) nyomon kövesse, és megbízható információkkal

¹ Magyar Helsinki Bizottság: <https://www.helsinki.hu/remhirterjesztes-ujratoltve>. Utolsó letöltés: 2020. 08. 26; Társaság a Szabadságjogokért (TASZ): <https://tasz.hu/cikkek/dermeszto-hatassal-jarhat-a-remhirterjesztes-tenyallasanak-modositasa>. Utolsó letöltés: 2020. 08. 26.

² Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report – 13: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

³ Európai Bizottság: Közös közlemény az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – A Covid19-cel kapcsolatos dezinformáció kezelése – lássuk a valós tényeket.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020JC0008&from=EN>.

Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

⁴ When the Buzz Bites Back by David J. Rothkopf May 11, 2003. (Z. Karvalics fordítása)

<https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/05/11/when-the-buzz-bites-back/bc8cd84f-cab6-4648-bf58-0277261af6cd>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

cáfolja. A közösségi médiaplatformok üzemeltetői igyekeztek megfelelni a WHO ajánlásainak, így pl. a Twitteren alkalmazni kezdték a *BirdWatch* programot a megfélemlítő tartalmak kiszűrésére, a Youtube-ról eltávolítják a konteókkal kapcsolatos videókat és letiltják az ezeket publikáló csatornákat, a Facebook pedig szintén a tiltás és törlés eszközét használja⁵, ill. bármely, a járvánnyal – különösen az oltással – foglalkozó poszt mellett megjelenik egy, a Facebook által jegyzett figyelmeztető szöveg⁶ és egy hivatkozás, amely a Covid19-tájékoztatói központ oldalára⁷ visz, ahol az aktuális adatok mellett a WHO és a UNICEF friss információi jelennek meg. 2021 márciusában az első „járványév” tapasztalatai alapján terveztem vizsgálni a magukat egyre szélesebb körben reprezentáló járványtagadó, vírusszkeptikus, oltásellenes Facebook-csoportok tevékenységét és megjelenésüket az egyéb közösségi platformokon (Youtube, Twitter, Instagram). A WHO kommunikációs stratégiájának következtében 2020 augusztusában rögzített helyzetkép (1. sz. melléklet) az év végéig jelentősen módosult. Az általam összeállított listában szereplő 88 létező és aktív Facebook-csoport közül 12 sorolható egyértelműen a „vírustagadó” csoportba. Ezek esetében feltűnően magas a névváltoztatások száma, ami arra utal, hogy az új rendelkezések következtében más és más módon kellett megjeleníteniük, ha fenn akarták tartani Facebook-jelenlétüket. Az itt bemutatott lista a Facebook keresőmotorjának segítségével, a „koronavírus” keresőszóra megjelenített találatokat tartalmazza. Elmondható, hogy adott napon viszonylag alacsony volt a „vírustagadók” száma (88 csoportból 12), de a névadási/névváltoztatási stratégiákat látva (*Állítsuk meg a koronavírus pánikot! Nemet a gazdaság bedöntésére!; Életért és Szabadságért; AKIK ÉLHETŐ JÖVŐNK MEGÓVÁSÁRA ELHIVATOTTAK!; Covidinkák, Covidióták* stb.), ennél sokkal több zárt és titkos csoportban terjedhet az infodémia. A Normális élethez ragaszkodók (85.) csoportjában (ill. annak különböző mutációiban) csoportadminisztrátori szerepet vállalnak a leghangosabb oltásellenzők és vírustagadók, akik egyébként saját oldalaikon is aktív szerepet játszanak ideológiájuk népszerűsítésében. „Üdítő kivétel” az *Amiről a tudomány nem beszél* (88.) csoport, amelyben többnyire áltudományos, az összeesküvés elméleteket sem nélkülöző „felfedezéseket” osztanak meg, de kizárják a Covid-19-cel kapcsolatos posztokat⁸. A platform változékonysága, a tiltások és törlések kiszámíthatatlan algoritmusa miatt azoknak a publikációknak az összevetésére helyeztem a hangsúlyt, amelyek egyrészt összehasonlító elemzéseket tartalmaznak a pandémia különböző kultúrákban való megjelenéséről, másrészt az infomédia hatásait vizsgálták akár a közösségi médiában, akár a hagyományos médiumokban. Ezekben a tanulmányokban – egyáltalán nem meglepő módon – az általam felvetett kérdésekhez nagyon hasonló megközelítésmódokkal találkozhatunk, még ha a következtetéseink nem is feltétlenül haladnak egy irányba.

Rémhírképződés

A II. világháború után a szociálpszichológiában nagy teret kaptak azok a kutatások, amelyek a rémhírképződés folyamatát, motivációit, és különösen adott közösségre gyakorolt hatását vizsgálták. Knapp az informális, hivatalos megerősítést nélkülöző társadalmi kommunikáció termékeként (Knapp 1944: 22) értelmezi a rémhírt, amelynek három jellemzőjét határozza meg: 1. szájról szájra terjed, ezért szeszélyes torzulásokon mehet keresztül; 2. „információt” közvetít valamilyen személyről vagy eseményről és 3. kielégít – hasonlóan a mitológiához, a folklórhoz vagy a humorhoz, egyfajta érzelmi kielégülést nyújt (uo. 23.). Knapp tézisei termékenyítően hatottak a későbbi kutatásokra (Allport, Postman 1947a,b; Shibutani 1966; Hann 1976; Hankiss 1982), amelyek mindegyike közös álláspontot fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy a rémhírek kiélezett társadalmi viszonyok között keletkeznek, háborús helyzetben, szociális és

⁵ A Facebook még hétfőn közölte, hogy komoly lépéseket fog tenni a hálózaton közzétett oltásellenes, téves információk megfékezése érdekében, különös tekintettel a koronavírusra vonatkozó hamis állításokra – olvashatjuk a Huffposton. (...) A vakcinaellenes tartalmaknál eleinte csak csökkentették a láthatóságot, de nem törölték azokat, és a posztolókat vagy a terjesztésért felelős személyeket sem tiltották ki. A Facebook szóvivője azt nyilatkozta a HuffPostnak, hogy a cég nem hozza nyilvánosságra a „végrehajtási küszöbértékeket” (tehát hogy pontosan hány ilyen poszt után mennyire időre függesztik fel vagy tiltják ki örökre a felhasználók fiókját), azért, hogy a „rosszhiszemű felhasználók” ne tudják kijátszani a rendszert. <https://index.hu/techtud/2021/02/10/a-facebook-ezentul-torli-a-hamis-covid-19-es-posztokat>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

⁶ „Az oltásokkal kapcsolatos információkért és eszközökért keresd fel a Covid19-tájékoztatói központot.”

⁷ https://www.facebook.com/coronavirus_info. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

⁸ „Tisztelettel, ujjfent! Ha bár ki; a COVID-el kapcsolatos posztot oszt meg; Azonnali eltávolítást fog kapni ebből a csoportból!” (SIC!)

etnikai feszültségek, válságok idején, de akár járványidőszakban is. Akkor, amikor „az átalakulóban lévő társadalmi struktúra a megszokott módon meg nem válaszolható kérdéseket vet fel” (Hann 1976: 26), a rémhír az egyének szintjén létrejött „emocionális egyensúlyvesztés korrígalását” (uo. 40) célozza.

A 21. századra az ál- és rémhírek⁹ terjedése tömeges méreteket öltött. Ez elsősorban azoknak a médiumoknak köszönhető, amelyek lehetővé teszik a globális információközvetítést. Knapp az információcsere közvetlen, nem mediatizált módját látta a rémhírek egyik legjellegzetesebb vonásának, Hann kutatásai szerint a terjedésükben számottevő jelentősége van a közlekedési eszközökön, a hivatalos rendezvényeken, ill. a szűkebb környezet, a mindennapok társas mezőiben folyó kommunikációnak (Hann 1976: 49). Napjainkra azonban a hálózati kommunikáció általános elterjedése, az irányíthatatlan és befolyásolhatatlan információáramlás relativizálta a tényekről és az igazságról alkotott képzetünket. 2016-ban az év szavává a post-truth vált, ami leginkább arra utal, hogy az érzelmek és a személyes hiedelmek nagyobb szerepet játszanak a világról alkotott képünkben, mint maguk a tények (Krekó 2018: 17). Ennek megfelelően módosult az álhír definíciója is: olyan, „a nyilvánosság fórumain terjesztett információ, amelyet a szándékos megtévesztés céljából hoznak létre” (Faragó et al. 2020: 1).

Hankiss Elemér *Az információhiányról* (Hankiss 1982) című tanulmányában egy budapesti szállodatűz kapcsán keletkezett álhíreket vizsgál, az eddigi értelmezésektől némiképp eltérően a hivatalos tömegtájékoztatás kontextusába helyezve őket. Következtetése, mely szerint – bár a bizonytalanság és az információhiány törvényszerűen vezetnek az ál- és rémhírek keletkezéséhez – a tájékoztatáspolitikai által mesterségesen fenntartott bizonytalanságérzet célja a közönség infantilizálása, az „altatódal-típusú” hírközlés hatalmi célokot és szándékokot szolgál. Hasonló, a rémhírképződés társadalmi beágyazottságára, a tájékoztatási rendszer zavaraira utaló jeleket elemez Hann Endre (Hann 1976, 1981) két, ebben az időszakban széles körben elterjedt álhír kapcsán.

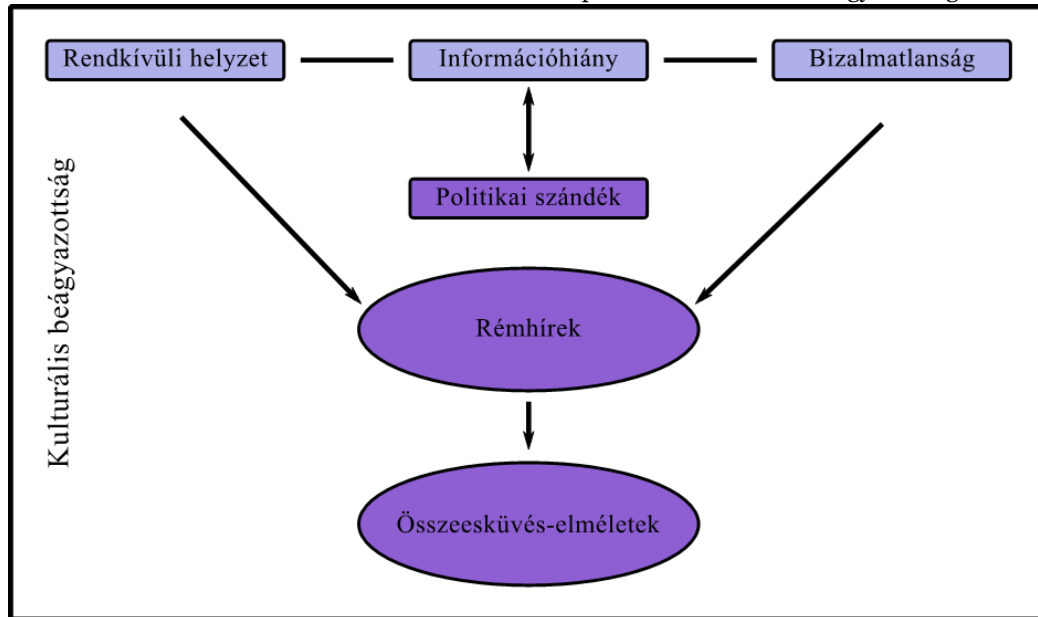
Az 1. ábra azt mutatja, hogy a Knapp, Allport és Postman által meghatározott modell – amely elsősorban az információhiány következtében megjelenő rémhíreket elemzi – a 20. század második felében kiegészül a *politikai szándék* elemével, vagyis feltételez egyfajta hatalmi/politikai motivációt a mesterségesen fenntartott bizonytalanságérzet és az információk szűrése eszköztárának alkalmazásában. A 21. században ezt a politikai szándékot és/vagy politikai környezetet célszerűnek látszik egy még tágabb kontextusban vizsgálni: jelen és korábbi kutatásaim szerint még a globálisan terjedő rémhírek, ill. az ezekből keletkező összeesküvés-elméletek is differenciálódnak a kulturális közeg jellegzetességeinek (hagyományok, jelhasználat stb.) függvényében.

A politikai szándék és kulturális beágyazottság fogalmainak bevezetése arra az előfeltevésemre épül, hogy a különböző országokban (kulturálisan meghatározott közösségekben) a társadalmi berendezkedés (a hatalmi távolság, a politika, a pártok és a vezetők iránti bizalom), a hagyományokhoz és a fejlődéshez való viszony, a tömegkommunikációs eszközök működés módja, irányítotttsága és az általuk közvetített információk iránti bizalom, a vallási és egyéb közösségek hatása a társadalomra, a globális és lokális folyamatokra vonatkozó kérdésfelvetések és megoldási módok jellemző képet mutatnak. Ezek alapján feltérképezhető az a kulturális háttér, amelynek ismerete akár az interkulturális kommunikációban, akár a mindennapi viszonyok szintjén elengedhetetlen. Az aktuális kutatási kérdés (a Covid-19-cel kapcsolatos rémhírek és összeesküvés elméletek kulturális meghatározottsága) szempontjából különösen fontosnak látszik a fentiek közül a hatalomhoz, a politikai és tudományos autoritáshoz való viszony, az ezek által megalapozott félelmek és meggyőződések, valamint a mainstream és a közösségi média viszonyulásmódjai, a rémhírek és konteók terjedésének/terjesztésének eszköztára és platformjai. A következőkben ezek megjelenését vizsgálom olyan kutatások alapján, amelyek az orosz, amerikai és magyar viszonyokat írják le. Mivel a tömegkommunikáció terében jól érzékelhetővé vált az átrendeződés (a hagyományos médiumok mellett/helyett egyre inkább a közösségi médiában folyik a diskurzus – mind a fogyasztók, mind az állami vezetők részéről)

⁹ A magyarban jelentős szemantikai különbségek vannak az álhír, a rémhír, a híresztelés és a pletyka fogalmai között, ezért az angol rumor és fake-news szavakat igyekszem ennek megfelelően megkülönböztetni.

fontosnak tartom, hogy elsősorban azokra a kutatásokra koncentráljak, amelyek a virtuális közösségi térben folyó kommunikációra irányulnak.

1. ábra: A rémhírek és összeesküvés-elméletek politikai és kulturális beágyazottsága

Forrás: saját szerkesztés

Kulturális és politikai differenciálódás

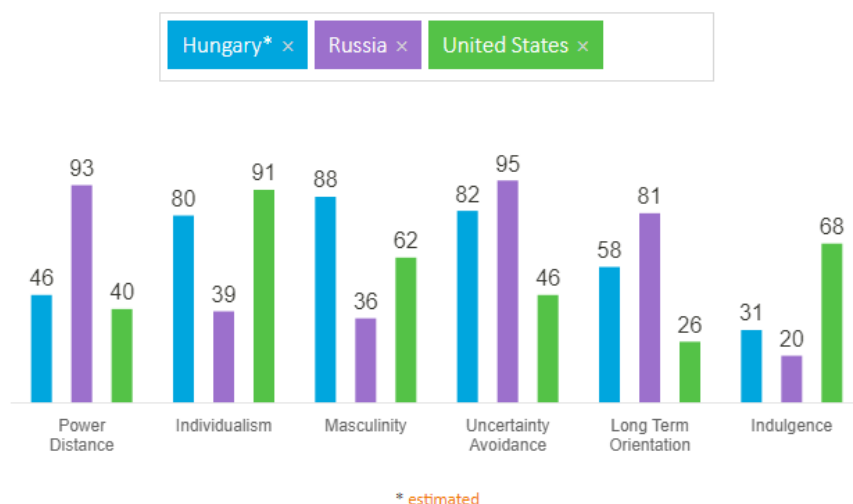
Az általam kiemelt tényezők sok tekintetben emlékeztethetnek Hofstede (2005) kultúratipológiájának „dimenzióira”, amelyeket a kutató abból kiindulva határozott meg, hogy a kultúra egyfajta kollektív jelenség, „mentális programozás”. „A gondolkodásnak ez a kollektív programozása különbözteti meg az egyik embercsoport vagy kategóriai tagjait másokétól” (Hofstede 2005: 35). Hofstede a nemzetkaraktológiai sztereotípiák helyett a mérhetőséget tekinti elsődlegesnek, így az általa kidolgozott modellben multinacionális vállalatokat vizsgált 4 (később 5) dimenzió mentén: 1. hatalmi távolság; 2. individualizmus –kollektívizmus; 3. férfiasság – nőiesség; 4. bizonytalanságkerülés; 5. jövőorientáció. Az M. Minkovval folytatott további kutatások alapján felvettek egy hatodik dimenziót is, amely az engedékenység – visszafogottság (*indulgence – restraint*) tengely mentén az alapvető emberi késztetések (az élet élvezete, szórakozás) kielégítésének lehetőségét, ill. szigorú normákkal való szabályozását/elfojtását vizsgálja. A hofstedei elméletet a gyakorlatban hasznosítani kívánó Hofstede Insight oldal¹⁰ lehetőséget ad arra, hogy e dimenziók szempontjából országokat hasonlítsunk össze. A 2. ábrán az általam választott 3 ország (Magyarország, Oroszország, Amerikai Egyesült Államok) adatai láthatók (2. ábra).

Az ábra részletes elemzésétől most eltekintek, csak azokat az elemeket emelem ki, amelyek 1. jelentős eltérést mutatnak a sztereotípiákhoz képest; 2. a vizsgált országok „pontszámai” releváns mértékben különböznek; és 3. magyarázatul szolgálhatnak néhány, a tárgyunk szempontjából fontos jelenségre. Klipova és Gurijeva (2021) ugyanebből az adatsorból kiindulva a hatalom iránti bizalmat vizsgálja. A hatalmi távolság, a bizonytalanságkerülés és az engedékenység dimenzióit alapul véve hasonlítják össze Oroszország, az Egyesült Államok és Svédország eredményeit, és arra a következtetésre jutnak, hogy minél alacsonyabb a hatalmi távolság és a bizonytalanságkerülés és minél magasabb az engedékenység értéke egy országban, annál nagyobb a bizalom a hatalom iránt. Oroszország esetében a járványügyi adatokkal és intézkedésekkel kapcsolatos hivatalos kommunikációval szemben erős fenntartásokkal viseltetnek az emberek, viszont igénylik a WHO-hoz hasonló szervezetektől származó információktól és aján-

¹⁰ A helsinki központú, de a világ számos országában képviselőt működtető szervezet elsősorban a menedzsment és vállalatirányítás területén nyújt szolgáltatásokat, adatszolgáltatással és adatelemző szoftverekkel támogatják többek között az akadémiai szférát is.

2. ábra: Országok összehasonlítása

Forrás: Hofstede Insights; <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/hungary,russia,the-usa>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

lásoktól eltérő hírek terjesztésének megakadályozását. (Nyesztyik et al. 2020: 96). Ez a látszólagos ellentmondás (a hatalom iránti bizalmatlanság, ill. a hivatalos intézkedések iránti igény) abból a változásból adódik, amely a pandémia első és második hulláma idején lezajlott: Nyesztyik és munkatársai azt tapasztalták, hogy az összeesküvés elméletek összefüggésben vannak a saját csoporttal való lojalitással és tekintélytisztelettel, ugyanakkor az intézményrendszer iránti bizalmatlansággal és egyfajta társadalmi cinizmussal is. A márciusi–áprilisi helyzethez képest a későbbiekben a közösségi hálózatok felhasználói körében jelentősen nőtt a világjárvány eredetéről szóló összeesküvés-elméletekben való hit, az egészségügyi rendszerrel szembeni bizalmatlanság és a védőoltásokkal kapcsolatos szkepticizmus. A fertőzésektől és a fenyegetettségtől való félelem egyaránt csökkent, de a járványok ismételt megjelenésétől való félelem nőtt. A webes kommunikációban való részvétel bizonyítottan növeli a koronakrízis következményeitől való szorongást, ami viszont növeli az összeesküvéses magyarázatok keresését (Nyesztyik et al. 2020: 88). Ugyanakkor az is feltűnő az adatsor alapján, hogy bár a sztereotípiák (és a hatalmi távolság dimenziója) alapján hajlamosak vagyunk Oroszországot a feltétlen tekintélytisztelet, az autoritás elfogadása („cár-atyuska szindróma”) kultúrájaként értelmezni (lásd erről Szirmai 2018a, 2018b), a maskulinitás dimenziója nagyon alacsony értéket mutat, vagyis a verseny/versengés, vagy inkább annak kerülése jellemzi, a domináns viselkedés kizárólag a főnökségtől elfogadott.

Magyarországon éppen ellentétes tendenciákat tapasztalhatunk: a hatalmi távolság alacsony értékű, míg a maskulinitás kifejezetten magas. A hatalmi tekintély tehát nem játszik igazán szerepet a konfliktusok megoldásában, sokkal inkább valamiféle kollektív vezetés iránti igény fogalmazódik meg, míg a „férfias”, határozott vezető preferálása, a verseny- és teljesítményorientáltság, a folyamatos „harckészültség” (ennek elemzésére alább visszatérünk) dimenziója nem feltétlenül összeegyeztethető a hatalmi távolság értékével.

Az Egyesült Államokban a kiugróan magas individualizmus érték az összes többi dimenziót átértékeli. Ezzel magyarázható, hogy a másik két elemzett országgal ellentétben a járványkezelés és -kommunikáció sokkal inkább az egyéni belátásra épített, mint komolyabb hatalmi intézkedésekre. Ugyanakkor Donald Trump „ámokfutása” a közösségi médiában (kevésbé súlyosnak értékelte a járványhelyzetet a valóságosnál, a vakcináció helyett „házi praktikákat” javasolt, Kína és a WHO elleni agresszív kijelentéseket tett) oda vezetett, hogy az USA minden idők legnagyobb veszteségeit szenvedte el a járvány következtében. Ez és az elnökválasztási kampányban követett médiastratégiája oda vezetett, hogy Trumpot az összes közösségi média-csatornáról letiltották.

Marija Sniečkutė és Inga Gaižauskatė (2021) Litvánia, Hollandia és Magyarország példáján vizsgálja a bizalom kérdését. A hagyományos kutatási irányhoz képest azonban nem az emberek kormányokba vetett bizalmára koncentrálnak, hanem sokkal inkább arra, hogy a kormányok hogyan kezelik a bizalom/bizalmatlanság légkörét. Diskurzuselemzés segítségével a miniszterelnöki beszédek alapján vonnak le következtetéseket az általuk „bizalomellenőrzésként” (*trust-control*) definiált beszédmódról, amely alapján kirajzolódik egy „mi” vs. „ők” konstrukció jellegzetes mintái (Sniečkutė, Gaižauskatė 2021: 152). A „mi” Magyarországon egy „nationalista, monokulturális, férfias, fegyelmezett” nemzetként, Litvániában egy „értékelvű, ideális és egy testelvű, biológiai megoldásokban gondolkodó” társadalomként, míg Hollandiában a „pragmatikus népet liberális demokratikus elvek alapján irányító hatalomként” definiálódik. Jelentős különbség van azonban az „ők”, az ellenség kijelölésében is: míg nálunk (ahogy az általam már hivatkozott saját kutatás is bizonyítja) „a migránsok, politikai ellenfelek, média, Soros és Brüsszel”, addig Litvániában „saját, hazatérő kivándorlók”, akikre a nemzet *non-human* részeként tekintenek, Hollandiában pedig a „potenciálisan engedetlen és ostoba” (uo. 167) állampolgárok képe konstruálódik. A járványhelyzet megoldási módjában is differenciálódik a három ország. Hollandiában az informális ellenőrzési módok és a megszégyenítés, Litvániában a bürokratikus, monologikus és személytelen, míg Magyarországon az autokratikus és militarista hatalmi eszközök dominálnak. Utóbbi leginkább a fokozott rendőri-katonai jelenlétben és a már említett törvényi szabályozásban nyilvánul meg, hasonlóan a litván miniszterelnök fenyegető technikájához, míg holland kollégájuk büszke az országra jellemző felnőtt demokráciára, amelyben nem kell, hogy minden ajtónál rendőr álljon. Ezek az attitűdök és megoldási módok komoly kérdéseket vetnek fel az ún. európaisággal, de a demokratikus berendezkedéssel kapcsolatban is. Sajátos módon az „új” tagállamok (Magyarország, Litvánia) az Európai Unióval való együttműködés helyett inkább egyfajta versengést, különutas megoldásokat választanak (a magyar miniszterelnök nem látja esélyét a közös járványkezelésnek, a litván pedig legfeljebb a többi balti állammal kiépített, regionális szolidaritáson alapuló kapcsolatban gondolkodik), Hollandiára pedig –mindaddig, amíg az eltérő gazdasági érdekek felszínre nem kerülnek – az Unióhoz közeli stratégia jellemző.

Ez a szempont felvet még egy fontos kérdést: miként kezelik a demokratikus berendezkedésű országokban azt az ellentmondást, hogy a válságkezelés komoly, a szabadságjogokat korlátozó intézkedéseket kíván. A mozgás, a gyülekezés, a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása nagyon érzékeny területeket érint, hiszen éppen ezek az alapjogok, amelyek a diktatúrákat és demokráciákat egymástól elválasztják. A megoldás a politikai vita, a nyílt kommunikáció lenne, amely azonban láthatóan hiányzik, így tág tér nyílik a rémhírek és összeesküvés elméletek megjelenésének.

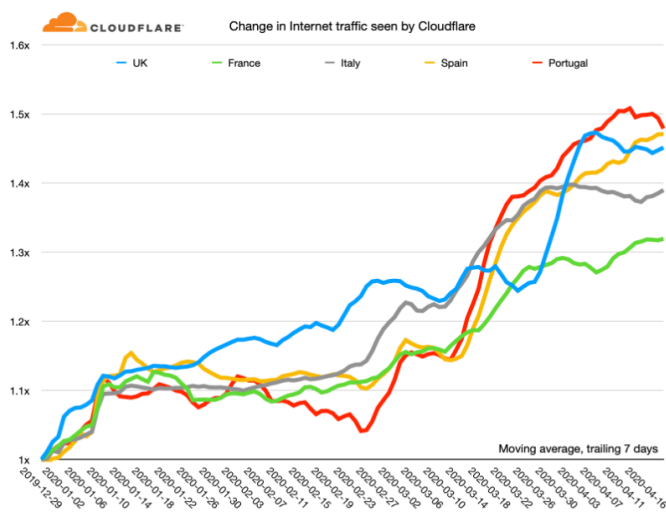
A járvánnyal, járványkezeléssel, és a védekezéssel kapcsolatos intézkedések (maszkhasználat, szociális távolság, *self-isolation*, karantén, utazási korlátozások stb.) megítélésében és elfogadásában vagy elutasításában a bizalom mellett még további tényezők is szerepet játszhatnak: a szociális, jövedelmi és egészségügyi helyzet (Elgar et al. 2020), a politikai meggyőződés (Barrios, Hochberg 2020), és egyáltalán nem utolsósorban az a médiapolitika, amely egyrészt a hagyományos, másrészt az egyre inkább döntő szerepet játszó közösségi média működés módját meghatározza.

Miben hiszünk, mit hiszünk el?

A járványhelyzet következtében – akár kormányzati intézkedések, akár egyéni elhatározások hatására – jelentősen megnőtt az internethasználat. Az online oktatás és az otthoni munkavégzés (*home office*) csak egy szűk szelete volt annak sokrétű tevékenységsornak, amely áthelyeződött a virtuális térbe – az elektronikus kereskedelem, a művészeti tevékenység, a hitélet (Andok 2021), a civil szerveződések, a társas tevékenységek új formákat és – tegyük hozzá – új lehetőségeket hoztak. Az infrastrukturális feltételek (hálózati lefedettség, mobil- vagy vezeték nélküli hozzáférés, eszközökkel való ellátottság) eloszlása messze volt a kiegyensúlyozottól, a szakadék a hátrányos helyzetű csoportok és a fejlett infrastruktúrával, digitális kompetenciákkal rendelkező rétegek között szemmel láthatóan nőtt. A 3. ábrán a *Cloudflare* diagramja azt mutatja, hogy néhány európai országban hogyan ugrott meg az internetforgalom a pandémia első

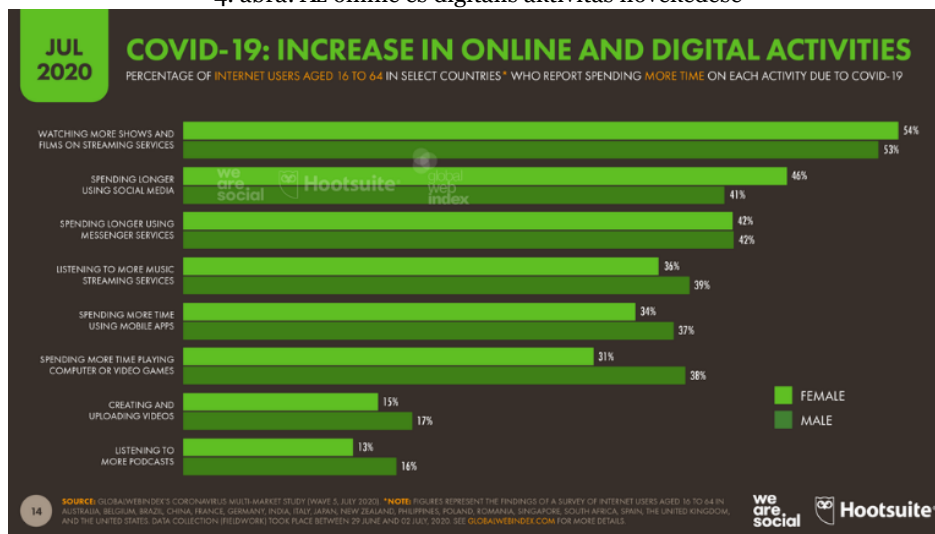
hullámának idején. A szerzők megjegyzik, hogy nehezen elképzelhető, hogy bármely más közüzemi szolgáltató (áram, víz, gáz) megbirkózzon a hirtelen és folyamatosan növekvő, mintegy 50%-os keresletnövekedéssel.

3. ábra: Az Internetforgalom növekedése 2019. decembere és a 2020 áprilisa között

Forrás: The Cloudflare Blog, <https://blog.cloudflare.com/recent-trends-in-internet-traffic>.
Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

4. ábra: Az online és digitális aktivitás növekedése

(Forrás: We are Social, <https://datareportal.com/reports/digital-2020-july-global-statshot>.
Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

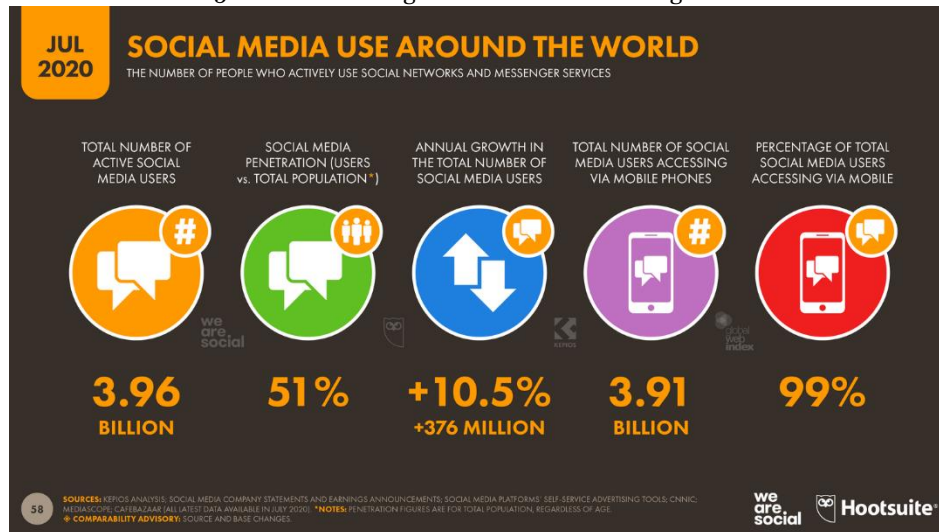
A *We are Social* 2020. júliusi felmérése szerint a megkérdezettek több mint 50%-a több időt töltött a neten streamingszolgáltatókon keresztül közvetített tv-showk és -sorozatok nézésével, de ettől alig marad el azok aránya, akik a Covid-19 hatására több időt töltöttek a közösségi média használatával (4. ábra).

Az a 10,5%-os növekedés, amely a közösségi média felhasználóinak számában mutatkozik (5. ábra), egyértelműen jelzi, hogy ezek a platformok az információszerezés első számú médiumává váltak, a hagyományos médiumokban és a mainstream tájékoztatáspolitikában való bizalom folyamatosan csökkent (lásd erről: Szirmai 2019). Ezt a politika is gyorsan felismerte, ezért a hivatalos járványkommunikáció is egyre inkább az online platformokon zajlott, még Oroszországban is, ahol pedig a kormányzat nem feltétlenül kedveli a közösségi média működését – a Facebook mellett itt különösen fontos szerepet játszott a *В контакте*, a hazai közösségi médiaplatform. Az orosz Internetfigyelő cég (*Интернетрозыск*) vezetője, I. Bederov szerint

2020-ban, csak Oroszországban közel hatezer olyan domaint regisztráltak, amelyek elnevezésükben tartalmazták a pandémia, koronavírus és vakcina szavakat, és amelyek egyharmada kifejezetten veszélyes a felhasználói adatbiztonság szempontjából (Pankratov, Morozov 2021: 177).

5. ábra: A közösségi média felhasználói világszerte

Forrás: We are Social. <https://datareportal.com/reports/digital-2020-july-global-statshot>.

Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

A közösségi platformok kikerülnek a hagyományos tömegkommunikáció „kapuórait”, mind tematikájukban, mind műfajaikban (poszt, mémek, komment, megosztás, reakció), formájukban és stílusukban jelentős mértékű szabad(os)ság, ellenőrizetlenség és befolyásolhatatlanság jellemzi őket. A Covid-19 hatására a már korábban is ismert konteók és álhírek új erőre kaptak a közösségi médiában, a vírustagadás, az antivax mozgalmak, a kormányintézkedésekkel szembeni elégedetlenség és bizalmatlanság *hot topick*ká váltak. Az ál- és rémhírterjesztés kriminalizálása – mint korábban említettem – nem hozta a várt eredményt, mint ahogy az üzemeltetők intézkedései (törlés, tiltás) sem. Wadman (2020) egy 100 millió követővel rendelkező, több mint 1300 oltásellenes Facebook-oldal hálózati térképének elemzésével foglalkozó kutatás alapján arra hívja fel a figyelmet, hogy ha a jelenlegi tendenciák folytatódnak, 10 éve belül az oltásellenes nézetek fogják uralni az online vitákat, akkor, amikor a Covid-19 fertőzés terjedésének mértéke miatt a vakcináció kritikus fontosságú lehet közegészségügyi szempontból.

Elsősorban a kormányzati kommunikáció oldaláról jellegzetes tematikus csomópontokat határozhatunk meg a vírushelyzet pertraktálásában. Azért gondolom lényegesnek ezt a szempontot, mert a kulturális környezet csak alkalmazkodik a tematizált közbeszédhez, tehát akár elfogadó, akár szkeptikus, akár bízik a hatalomban, akár bizalmatlan vele szemben, akár lelkes rajongó, akár az ironikus viszonyulásmódot képviseli (mint pl. a mémözön alkotói), mindenképpen viszonyba lép vele, felerősíti és terjeszti. Éppen mert a közösségi média felhasználói azonosíthatatlan individuumok homogénnek látszó tömegét alkotják, nagyon nehéz bármely üzenetet úgy megfogalmazni, hogy a nyilvánvalóan ironikus-szatirikus jelleg vagy éppen hitalapú elkötelezettség, a járványkezelés áltudományos eszközeinek propagálása azonosítható legyen¹¹. Gondoljunk itt Donald Trump egy sajtótájékoztatóján elhangzott ötletére, amely szerint kézfertőtlenítőt (hypót) közvetlenül az emberi szervezetbe fecskendezve legyőzhető a

¹¹ Ezt a bizonytalanságot jelzi a Poe törvényeként (Poe's Law) ismert, mára már mémmé vált definíció, amely Nathan Poe tollából egy kreacionista vitafórumon jelent meg 2005-ben: „Egy kacintó szmájli vagy a humor hasonló egyértelmű jelzése nélkül lehetetlen úgy parodizálni a kreacionizmust, hogy írásodat valaki ne valódi, komoly cikként értelmezze”. Eredetije azonban sokkal régebbi (1983), Jerry Shwarcz nevéhez fűződik: „a testbeszéd jeleinek hiánya miatt mindenképpen a megfelelő helyettesítő jeleket, szmájlikat és hasonlókat kell használni: ha egy satirikus megjegyzést, írást teszel közzé e jelzések nélkül, bármennyire is egyértelműen satíra ez számodra, ne csodálkozz, ha lesznek, akik komolyan veszik” (Aikin 2009).

vírus (később még hozzátette, hogy a kutatók azt is vizsgálják meg, hogy az ultraibolya fényvel besugározva az embereket le lehet-e gyengíteni a vírust)¹². A hivatalos közlemények igyekeztek gyengíteni az elnök nyilatkozatának hatását, de augusztusban is arról számoltak be a híradások, hogy még mindig isznak fehérítőt Amerikában¹³.

Vannak azonban olyan vándormotívumai a járványkommunikációnak, amelyek szinte minden kultúrában megjelennek. Ilyen például a militarista retorika, a háború, ill. a háborús analógiák a járványhelyzettel kapcsolatban. Ez utóbbiak mind az amerikai, mind az orosz médiadiskurzusban megjelennek, ami azzal magyarázható, hogy a II. Világháború a globális emlékezet fontos eleme, amely minden ember számára közös jelentést hordoz, függetlenül a társadalmi, etnikai, nemzeti hovatartozástól (Bekljamisev 2020), olyannyira, hogy sok más vezető politikus mellett még Angela Merkel is használta egy beszédében az analógiát a világméretű szolidaritás szimbólumaként. Ugyanakkor az orosz konzervatív diskurzusban a világháborús analógia az orosz „békés expanzió” lehetőségét is felveti, az új geopolitikai helyzet és az európai nemzetekkel való együttműködés esélyt jelenthet a kapcsolatok megerősítésére anélkül, hogy „orosz vér folyna, mint a Napóleon és Hitler elleni korábbi háborúkban” (uo.) Az amerikai média – és különösen a járvány első hullámában még hivatalban lévő Donald Trump – érzékelhetően egyfajta külső ellenségkép kijelölésére használja a háborús retorikát, és miközben következetesen a vírus kínai eredetét hangsúlyozza, valójában a kínai expanziós törekvések veszélyeire akar figyelmeztetni. Hasonló a helyzet a magyar miniszterelnök militarista retorikájával: miközben ő is háborúként fogja fel a vírus elleni fellépést a globális – de akár csak európai – szolidaritás motívuma nem jelenik meg a beszédeiben, ezzel szemben nagyon határozottan kijelöli az ellenséget, a globális összeesküvés (Soros-terv), ill. a brüsszeli bürokraták képében. Orbán Viktor „magányos harcos”, „mi”-fogalma értelmezhetetlen, hiszen a „nemzet én vagyok” elvén alapul, ezzel szemben az „ők” definiálásával és folyamatos sulykolásával igyekszik maga mellé (mögé?) állítani közönségét (lásd erről: Szirmai 2020).

Összegzés

A közel 20 hónapja tartó globális járványhelyzet gyökerestül fordította fel világunkat. Folyamatosan próbálunk alkalmazkodni a megváltozott életviszonyokhoz, társas kapcsolataink átalakuláshoz, életünk, tevékenységeink nagy részének áthelyeződéséhez az online térbe, alapvető jogaink korlátozásához – és ahhoz az információtömeghez, amellyel az újmédia folyamatosan bombáz bennünket. Észre kellett vennünk, hogy azok a reflexek, amelyek kialakultak bennünk a hagyományos médiafogyasztás eredményeképpen – hogy tudunk a sorok között olvasni, hogy fenntartásokkal fogadjuk az információkat, hogy előbb megnézzük, ki mondja, és csak után, hogy mit – jelentősen átalakultak. Tájékozódási szokásaink átalakulása oda vezetett, hogy a szabad informálódás és véleménynyilvánítás joga és az interaktív kommunikáció lehetősége beláthatatlan mértékben növelte a részvételt az aktuális, akár helyi, akár globális kérdések megvitatásában. Ugyanakkor azt kell tapasztalnunk, hogy a hírfogyasztásban továbbra is jellemző az, ami már a 20. században is veszélyeztette a társadalmi párbeszédet:

- A mesterségesen, nem ritkán politikai szempontokból szelektált információ, a tények, jelenségek nem kielégítő tárgyalása – egyszerűen, az információhiány – oda vezet, hogy a keletkező réseket a közönség igyekszik kitölteni ellenőrizetlen, megalapozatlan és gyakran tudománytalan ál- és rémhírekkel;
- A nem kielégítő tájékoztatást a közönség a lényeges folyamatok elfedésének kísérleteként érzékeli, ezért különösen fogékonyvá válik azokra az elméletekre, amelyek – látzólag koherens, egymástól távolos elemeket szabályos rendbe illesztő – megoldást, magyarázatot nyújtanak az értelmez(het)etlen jelenségekre¹⁴;

¹² Trump felvetette, hogy kézfertőtlenítőt fecskendezzenek az emberekbe. *Magyar Narancs* – narancs.hu 2020. 04. 24. <https://magyarnarancs.hu/feketelyuk/trump-felvetette-hogy-kezfertotlenitot-fecskendezzenek-az-emberekbe-129161>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

¹³ Amerikában még mindig isznak fehérítőt koronavírus ellen, a hatóságok figyelmeztetést adtak ki. *Forbes* – forbes.hu 2020. 08. 25. <https://forbes.hu/uzlet/amerika-trump-hipo-feherito-koronavirus-covid>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

¹⁴ Az urbanlegends weboldal következetesen igyekszik leleplezni a különböző konspirációs teóriákat, hoaxokat, internetszerte terjedő álhíreket. Álljon itt példaként ezek egy jellemző példája: „A wuhan kínai

- Az információs technológiák robbanásszerű fejlődése, az internethozzáférés tömegessé válása, a közösségi oldalak elsődleges információforrásként való elfogadása oda vezetett, hogy a felhasználók után a politikai vezetés is egyre inkább ezen a platformon folytatja a diskurzust a világ minden államában. Képzett *spin doctorok* gyártják a publikálásra szánt tartalmakat, amelyek kevésbé a korrekt tájékoztatást, mint inkább a hatalmi és pr-céloknak alárendelt információszelektiót szolgálják.

Az általános (globális) tendenciákat azonban jelentősen befolyásolják a kulturális és a társadalmi berendezkedésben tapasztalható különbségek. A demokratikus és diktatórikus rendszerekben másként használják az információsűrítés módjait, a mesterségesen fenntartott információhiányt és a rémhíreket (Petroszjan 2008: 121). Krekó Péter – éppen a járványkommunikáció sajátosságait elemezve jut arra a következtetésre, hogy „politikailag polarizált társadalmakban a járványhoz hasonló kivételes helyzetekben azért is erősebb a széttartás, mert a különféle meggyőződésű csoportok teljesen eltérő előfeltételezésekből jutnak teljesen különböző konklúziókra” (Krekó 2021: 258). Az aktuális politikai vagy akár (ál)tudományos autoritás iránti feltétlen bizalom vezethet a fensőbbség által kijelölt ellenségkép elfogadásához, a szigorú szabálykövetéshez vagy éppen a kormányzati intézkedések megkérdőjelezéséhez és teljes elutasításához.

A már hosszabb ideje meglévő összeesküvés elméletek (a globális elitek összeesküvése, az 5G, a chem-trail) amelyek világszerte hatást gyakorolnak a közbeszédre, a pandémia következtében egyrészt még jobban felerősödtek, másrészt pedig új elemekkel egészültek ki: a vírusról, feltételezett eredetéről, a vakcináció lehetséges következményeiről, a csodagyógymódokról szóló elméletek nagyon gyorsan beépültek híveik már meglévő világképébe, hitébe és ideológiájába (Bruns et al. 2020), ezért a valódi félelmek, a közvetlen érintettség csak fokozta ezek hatását. A globális konteók sajátos változatai alakultak ki az egyes kultúrákban, amelyeket elsősorban a hatalmi kommunikáció birtokosai terjesztettek, saját politikai céljaik érdekében.

A felnőttként kezelt társadalom igényli a nyílt párbeszédet és a hiteles információkat, különösen rendkívüli helyzetekben. Az áltudományos, pl. oltásellenes retorika ellen nem feltétlenül működőképes stratégia a tiltás és elhallgattatás (Armitage 2021). A hatalmi retorizáció feltehetően sokkal inkább felerősíti a bizalmatlanságot a közösségben a járványügyi intézkedésekkel szemben, mint hogy az elfogadás irányába hatna. A megoldás a nyilvánosság, a vita lehetősége. Az empirikus bizonyítékok, a megalapozott érvek, a kritikus gondolkodáson alapuló megközelítés eszköz lehet az infodémiával szemben, biztosíthatja a szabad diskurzust.

Irodalom

- Aikin, S. F. (2009). Poe's Law, Group Polarization, and the Epistemology of Online Religious Discourse. *Social Science Research Network* 01. 23. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1332169>
- Allport, G. W. – Postman, L. (1947a): An Analysis of Rumor. *The Public Opinion Quarterly*, Winter, 1946–1947, Vol. 10, No. 4, pp. 501–517.
- Allport, G. W., Postman, L. (1947b): *The psychology of rumor*. New York.
- Ambrus I. (2020). A koronavírus-járvány és a büntetőjog. *MTA Law Working Papers* 5. 1–24. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet.
- Andok M. (2021). Trends in Online Religious Processes during the Coronavirus Pandemic in Hungary – Digital Media Use and Generational Differences. *Religions* 12, no. 10: <https://doi.org/10.3390/rel12100808>

biológiai laboratórium Glaxo tulajdona! Aki véletlenül az övé Pfizer! (Az, aki előállítja a vakcinát! Amit véletlenül a Black Rock pénzügyei irányítanak. Aki véletlenül kezeli az Open Alapítvány vállalat (SOROS FOUNDATION) pénzügyeit! Ami véletlenül a francia AXA-t szolgálja! Véletlenül, övé a német Winterthur. Aki véletlenül építette a kínai laboratóriumot Wuhanban! Véletlenül a német Allianz vette. Ami, mellel, Vanguard részvényesként van. Ami a Fekete Szikla részvényese. Ami a központi bankokat irányítja, és a globális befektetési tőke egy harmadát irányítja. Ami egyébként a MICROSOFT fő részvényese A BILL GATES tulajdona, aki történetesen a PFIZER részvényese (amely eladja a csodát VACCINE) és jelenleg a WHO első szponzora! Ezt nem lehet kitalálni!”. A sztorival – nyilván ez sem véletlen – a Snopes is foglalkozott, megemlítve, hogy már az első láncszem sem stimmel a történetben: a vuhani labor nem a GlaxoSmithKline tulajdona. A kérdéses labort – amely a járvány kitörése óta különböző konteók főszeplője – nagyrészt a kínai kormány alapította, és a kínai tudományos akadémia működteti. <https://www.urbanlegends.hu/2020/12/tenyellenorzes-glaxo-pfizer-vuhani-labor-soros-gates>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

- Armitage, R. I. (2021). Online 'anti-vax' campaigns and COVID-19: censorship is not the solution. *Public Health* Vol. 190, 29–e30.
- Barrios, J. M., Hochberg, Y. V. (2020) Risk Perception Through the Lens of Politics in the Time of the COVID-19 Pandemic. *Working Paper* 32. Becker Friedman Institute for Economics at UChicago. <https://ssrn.com/abstract=3568766> (Version: April 6, 2020). Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.
- Bekljamisev, V. O. (Беклямишев В. О.) (2020). Вторая мировая война, «Испанка» или Чернобыль? Пандемия Covid-19 в зеркале исторических аналогий (по материалам американского и российского медиа-дискурса) *Вестник Московского государственного областного университета* (электронный журнал). № 2. www.evestnik-mgou.ru. Beklyamishev V. O. World War II, “Spanish flu” or Chernobyl? Covid-19 pandemic in the mirror of historical analogies (based on USA and Russian media-discourse). *Bulletin of Moscow Region State University* (e-journal), 2020, no. 2. www.evestnik-mgou.ru. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.
- Bencze M., Ficsor K. (2020). A koronavírus kihívásai és a jogtudomány: a rémhírterjesztés tényállásának jogalkalmazási kérdései. *JTIBlog*, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet <https://jog.tk.mta.hu/Benczeblog/2020/04/a-remhirterjesztes-tenyallasanak-jogalkalmazasi-kerdesei>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.
- Bruns, A., Harrington, S., Hurcombe, E. (2020). ‘Corona? 5G? or both?’: the dynamics of COVID-19/5G conspiracy theories on Facebook. *Media International Australia*. 2020, Vol. 177(1) 12–29.
- Elgar, F. J., Stefaniak, A., Wohl, M. J.A. (2020) The trouble with trust: Time-series analysis of social capital, income inequality, and COVID-19 deaths in 84 countries. *Social Science & Medicine* 263, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113365>
- Faragó L., Kende A., Krekó P. (2020). We only believe in news that we doctored ourselves: The connection between partisanship and political fake news. *Social Psychology*, 51(2), 77–90. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000391>
- Hankiss E. (1982). *Az információhiányról*. In: uő. *Diagnózisok*, Magvető Kiadó Bp. pp. 153–205.
- Hann E. (1976). Egy rémhír nyomában. Esettanulmány. *Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok*, VIII. évf. 12. sz. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest
- Hann E. (1981). Egy „földrengés” hatásai – A tájékoztatási rendszer paradoxonai-ról egy rémhír kapcsán. *Tanulmányok, beszámolók, jelentések* (belső kiadvány) XIII. évf. 7. sz. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J. (2005). *Cultures and organizations: software of the mind*. McGraw-Hill 2005 Magyarul: – Kultúrák és szervezetek – Az elme szoftvere; VHE Kft, Pécs, 2008.
- Klipova, N. V., Gurieva, S. D. (2021). (Клипова Н. В., Гуриева С. Д.) Теоретическая модель «стратегический микс» изучения доверия и особенностей поведения в кризисной ситуации (на примере Ковид-19). *Russian Journal of Education and Psychology* Том 12, № 1 <http://rjep.ru>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15. <https://doi.org/10.12731/2658-4034-2021-12-1-66-8560>
- Knapp, R. H. (1944). A psychology of rumor. *Public Opinion Quarterly*. Vol. 8. 22–37.
- Krekó P. (2018). *Tömegparanoia – az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Athenaeum Kiadó Budapest.
- Krekó P. (2021). *Tömegparanoia 2.0. Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformáció*. Bővített kiadás. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Nyestyik, T. A., Deineka, O. Sz., Makszimenko, A. A. (2020). (Нестик Т.А., Дейнека О.С., Максименко А.А.) Социально-психологические предпосылки веры в конспирологические теории происхождения COVID-19 и вовлеченность в сетевые коммуникации. *Социальная психология и общество* Т. 11. № 4. 87–104 <https://doi.org/10.17759/sps.20201100407>
- Pankratov, S. A., Morozov, S. I. (2021). “Distant” Communication: Transformation of Interaction Between Russian Society and Authorities in the Era of the Global Pandemic. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya 4. Istoriya. Regionovedenie. Mezhdunarodnye otnosheniya [Science Journal of Volgograd State University. History. Area Studies. International Relations], 2021, vol. 26, no. 3, pp. 172–181. (in Russian). <https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2021.3.15>. Панкратов С. А., Морозов С. И. «Дистант» коммуникации: трансформация взаимодействия российского общества и власти в эпоху глобальной пандемии. *Вестник Волгоградского государственного университета*.
- Petroszjan, A. E. (Петросян, А.Э.) (2008). В паутине фамы (природа слухов, их распространение и социальный резонанс). *Вестник Омского университета*. № 3. С. 114–126.
- Shibutani, T. (1966). *Improvised news: A sociological study of rumor*. Bobbs-Merrill Indianapolis.
- Sniečkutė, M., Gaizauskatė, I. (2021). COVID-19 Crisis: Government's (Dis)Trust in the People and Pitfalls of Liberal Democracies. *Partecipazione e Conflitto*, 14(1), 152–175. <https://doi.org/10.1285/i20356609v14i1p152>

- Szirmai É. (2018a) Kis szicsasz, nagy szicsasz. A (határ)időképzetek kulturális meghatározottsága. In: Balázs G., Minya K., Pölcz Á. (szerk.). *Az idő szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 177–188.
- Szirmai É. (2018b) Ahogy azt az amerikaiak elképzelik... Szervezeti kultúra és kulturális sztereotípiák. *Kulturális Szemle* 9. 7–14. <https://kulturalisszemle.hu/9-szam/hazai-tudomanyos-muhely/szirmai-eva-ahogy-azt-az-amerikaiak-elkepzelik-szervezeti-kultura-es-kulturalis-sztereotipiak>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.
- Szirmai É. (2019). „Many are live `round here...” The spread of social media and the devaluation of the mainstream mass media in Hungary. *Monitoring of Public Opinion: Economic and Social Changes Journal*, № 5. (2019). <https://doi.org/10.14515/monitoring.2019.5.13> (oroszul)
- Szirmai É. (2020). Rémhírtérjesztők. Tájékoztatáspolitikai járvány idején. In: Juhász E. (szerk.). *Hálózatok a művelődés és felnőttképzés világában*. A Durkó Mátyás emlékkonferencia előadásai. Debrecen, megjelenés alatt.
- Wadman, M. (2020) Antivaccine forces gaining online – Growth of Facebook influence alarms public health experts. *Science* Vol. 368. 6492. 699–700.
- Z. Karvalics L. (2020). Három nembéli infodémiákról. [Intés az őrzőkhöz]. *Liget*, 2020-04-07. <https://ligetmuhely.com/liget/harom-nembeli-infodemiakrul/#post-34149-footnote-2>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

Melléklet

1. sz. melléklet: „Koronavírus-csoportok” a Facebookon (2020. augusztus 8.) A csoportok közül eltávolítottam azokat, amelyek azonos céllal, címmel, legfeljebb más-más településnévvel jöttek létre. Igyekeztem reprezentálni a csoporttípusokat, és részletesebb leírást adni azokról, amelyeket az elemzésben „vírustagadónak” vagy „oltásellenesnek” neveztem.

	Csoportnév	Követő (ezer)	Aktivitás
1	Élő közvetítések koronavírus idején	107	n/a
2	Koronavírus Magyarország	30	40/nap
3	Koronavírus / Covid-19	1,4	4/nap
4	Koronavírus – támogatás anyáknak, apáknak	1,6	n/a
5	Koronavírus Magyarország Területén	8,2	10/nap
6	Koronavírus Megküzdési Stratégiák	0,8	4/hét
7	Koronavírus okozta krízishelyzetben munka nélkül maradtak	2,8	10/hét
8	Koronavírus Rajongói Klub	1,2	5/nap
9	Koronavírus!Tények, tévhitek, elméletek!	0,2	10/nap
10	Humorral a koronavírus ellen	4,5	390/nap
11	Koronavírus Komolyan	0,1	7/nap
12	Koronavírus STOP!	5,4	20/nap
13	Állítsuk meg a koronaexoszóma pánik 2. hullámát! Nem a kötelező oltásra!	1,4	200/nap
	a koronavírus okozta hazai és világpánik felszámolását hivatott elvégezni, valamint a pánikból következő hazai és globális gazdasági összeomlásnak kívánja elejét venni. mi már tudjuk, ki az a Bill Gates és mit akar, tudjuk azt is, hogy az Egészségügyi Világszervezet ennek a Thanosnak, ennek a bibliai fenevadnak a zsebszervezete. Célunk tehát megakadályozni Bill Gates ámokfutását, ami legvalószínűbb forgatókönyv szerint egy világméretű kínai típusú tehnikommunista, Gray State egészségügyi rendőrállam világpokol felé vezető nagyon rövid út. Támogatunk minden ötletet, elképzelést, amivel ezt a fenevadat villamosszékbe, de legalább rácsok mögé küldhetjük, mielőtt még ő küldené oda a világot		
	Az Állítsuk meg a koronaexoszóma pánikot! Nemet a gazdaság bedöntésére! Létrehozása 2020. márc. 25. Új név: Állítsuk meg a koronaexoszóma pánik 2. hullámát! Nem a kötelező oltásra! 2020. jún. 20. Új név: Állítsuk meg a koronaexoszóma pánikot! Nemet a gazdaság bedöntésére! 2020. máj. 21. Új név: Állítsuk meg a koronavírus pánikot! Nemet a gazdaság bedöntésére! 2020. márc. 25.		

	Csoportnév	Követő (ezer)	Aktivitás
14	Koronavírus összeesküvések (zárt csoport)	0,7	5/nap
	A kormányok feletti hatalom ellopta az életünket és a szabadságunkat! A kinevezett szakértők, tudósok, már bizonyíthatóan, hülyének tetetve magukat, szándékosan olyan kontraproduktív járványügyi intézkedéseket dolgoztak ki, melyek felnagyítják és újragenerálják a járványt, hogy egészségügyi veszélyre hivatkozva, megvonhassák az alkotmányos jogainkat és egy diktatúra jogi alapját teremtsék meg.		
	A Koronavírus összeesküvések létrehozása 2020. ápr. 9. Új név: Életért és Szabadságért 2020. szept. 6. Új név: Koronavírus összeesküvések 2020. jún. 16.		
.			
.			
21	Derékszög-tagadók Hivatalos Csoport	5,4	20/nap
22	TILTAKOZZUNK A KORONAVÍRUS KÖTELEZŐ OLTÁSA ELLEN!	0,2	6/nap
	EGY ÉLHETŐ JÖVŐ MEGÓVÁSÁRA VÁRJUK TAGJAINKAT!		
	Az AKIK ÉLHETŐ JÖVŐNK MEGÓVÁSÁRA ELHIVATOTTAK! létrehozása 2020. ápr. 17. Új név: AKIK ÉLHETŐ JÖVŐNK MEGÓVÁSÁRA HIVATOTTAK! 2021. febr. 7. Új név: AKIK ÉLHETŐ JÖVŐNK MEGÓVÁSÁRA ELHIVATOTTAK! 2021. jan. 10. Új név: TILTAKOZZUNK A KORONAVÍRUS KÖTELEZŐ OLTÁSA ELLEN! 2020. aug. 6.		
23	koronavirus.hu	0,1	3/nap
24	NEM TETSZIK A RENDSZER! Koronavírus és ami mögötte van	0,4	10/nap
.			
.			
.			
30	Wuhan - koronavírus 2019nCoV / CoVid-19: hírek magyarul	4	4/nap
31	Covid19 - Koronavírus tagadók	0	10/hét
	Normális élet rajongói oldal csoportja		
	A Covidinkák, Coviótiák létrehozása 2020. júl. 28. Új név: Coviótiá covidinkák 2020. aug. 31. Új név: Covidinkák, Coviótiák 2020. aug. 31. Új név: Covid19 - Koronavírus tagadók 2020. aug. 10.		
.			
.			
44	Ofő online és offline / osztályfőnökök a koronavírus idején	2,8	3/nap
45	Felsőoktatási innováció a'la koronavírus	1,2	
.			
.			
84	Koronavírus túlélőkről csoportja	0	4/év
85	Normális élethez ragaszkodók	101	1000/nap
	Törölve – újabb és újabb csoportok (133 db. többnyire településenként, 6 és 2E tag között): Normális élet Magyarországon, Normális élethez ragaszkodunk, Normális életet követelünk (25,1E) 2021. jan. 22. Adminok: Gódey György, Feri Kis, Árvai Attila (író, költő), Fazekas T. Dániel; 400/hét		

	Csoportnév	Követő (ezer)	Aktivitás
86	Összeesküvés az emberek ellen, és a háttérben folytatott mesterkedések (privát)	3,5	10/ nap
87	Koronavírus pánikot csillapítók csoportja (Tamasi doktor csoportja)	28,6	
	<p>Csoport céljai:</p> <ul style="list-style-type: none"> - összegyűjteni azokat a tudományos alapon álló információkat és józan megfontolásokat, melynek révén a lakosság és a döntéshozók gondolkodása, mindennapi élete, cselekedetei nem a pánik generálása, hanem a legésszerűbb megnyugtató megoldások keresése irányában megy el. - Célunk, a mindenkori jogszabályok, rendelkezések betartására biztatás, de feltétlen célunk az is, hogy a nem jogszabályi szintű felesleges létrehozását, megkérdőjelezzük. - Meggyőződésünk, hogy a világ, az egészségügyi döntéshozók, megfelelő tudományos adatok, szakmai viták hiányában, nem mindig a legjobb intézkedéseket hozták meg. Feltétlen célunk, a koronavírus kapcsán felmerült szakmai kétségek, szakmai alternatív információk és szakemberek összekapcsolása, hogy megteremtsük a lehetőséget a tudományos vita kialakulásához. - Nem kívánunk teret adni megalapozatlan, tudományosan alá nem támasztott vélemény cikkeknek, de feltétlenül reagálni szeretnénk az ilyenfajta, lakosságot félreinformáló, pánikot keltő információkra és cikkekre. - Célunk az is, hogy a légúti gyulladásos megbetegedés elleni védekezést javítsuk, a betegségek elleni egyéni védekezés lefolyását megelőző gyógymódokat összegyűjtsük, és a hatékony alapokon álló természetes gyógyítás eszközeit rendszerezzük. 		
	<p>A Koronavírus pánik ellenes szakemberek csoportja létrehozása 2020. márc. 16. Új név: Koronavírus pánikot csillapítók csoportja 2020. márc. 17.</p>		
	Amiről a tudomány nem beszél	42,5	15/ nap
	<p>Tisztelettel ,ujfent ! Ha bàr ki ;a COVID-el kapcsolatos posztot oszt meg ; Azonnali eltávolitást fog kapni ebból a csoportból !</p>		
	<p>A Titok zona létrehozása 2018. okt. 15. Új név: Amiről a Tudomány nem beszél 2018. okt. 15.</p>		